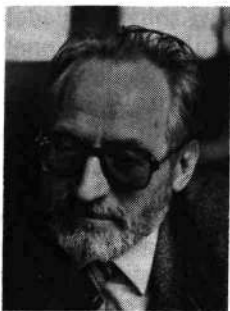

in njegovi ter *Veliki briljantni valček*, kjer je glavna tema absurdno uresničevanje komunistične utopije oziroma totalitarno nasilje, ki postane njegova dejanska realizacija.

Ob dramah, ki veljajo v sodobni slovenski dramatikii za najbolj reprezentativne, je od leta 1960 naprej nastala vrsta del, katerih dramaturgija je širša ali pa tudi ožja od te, ki jo je navdihnili tragična človekova usoda v epohi komunistične diktature. V ta krog sodijo številne poetične, absurdno mitične ali fantazijske igre na eksistencialne, erotične, socialnokritične in metafizične teme, v katerih se utelešajo sicer tudi konkretne situacije sodobnega zgodovinskega sveta, vendar segajo večidel prek tega v problematiko, ki je ali splošno individualna ali pa splošneje družbena, tako da zajema tudi kritiko življenja v sodobni tehnični civilizaciji nasploh. Takšna dela je ustvarjal Dane Zajc, ki je v svojih poetičnih dramah (*Otroka reke*, *Voranc*, *Kalevala*) ohranjal ekstatično arhaični slog svoje poezije. Peter Božič je v farsii *Vojaka Jošta* ni sledil modelu absurdnega gledališča, Ionescovega in Beckettovega, vendar z izrazitejšo filozofsko perspektivo na reificirano eksistenco v tehničiranem svetu. Prav tako v smeri absurdne dramatike je Dušan Jovanovič zasnoval igre *Znamke*, *nakar še Emilija*, *Norci*, *Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka*, vstric z njim pa še Rudi Seligo, ki je iz absurdnega gledališča kmalu prešel v magično-mitično ponazarjanje konflikta med sodobnim meščanskim svetom in poetično nadstvarnostjo, ki negira njegovo urejenost. Vrh je slovenska absurdna dramatika dosegla v igrarh Milana Jesiha, zlasti v igri *Grenki sadeži pravice*, kjer je stvarno realnost nadomestila igra besed, stavkov in jezikovnih slogov. Največji dramski uspeh zadnjih let, *Šeherezada* Iva Svetine, pa dokazuje, da je tudi čas absurdnega gledališča na Slovenskem končan in da se začenja obdobje postmodernistične dramatike, ki se vrača v svet starih, arhaičnih in eksotičnih zgodb, vendar z novim, dekadentnim ali mističnim pomenom, ki pušča za sabo ne le odpor do obrazcev komunistične ideologije, ampak tudi njihove razsvetljenske, postrenesančne in novoveške izvore.

Tako se dogajanje v sodobni slovenski literaturi kaže kot del širših družbenih, političnih in duhovnih procesov, značilnih ne le za Slovenijo, ampak za večino dežel Srednje in Vzhodne Evrope. Iz tega konteksta je razumljivo, da so vodilni avtorji sodobne slovenske literature – kot v marsikateri literaturi teh dežel – po letu 1980 bili med nosilci demokratizacije in osamosvajanja slovenske družbe in države; ta dejavnost pa seveda že presegla eminentno literarnost njihovih del in prehaja v svet dejavne politike.

Tone
Pavček

Pesem je (p)ostala luč

O poeziji Jožeta Udoviča

Poskus sestaviti iz svojega branja Udovičeve poezije in njenega odzvanjanja v meni jasno podobo za druge, je slej ko prej tvegan, če ne vnaprej obsojen na neuspeh: oseben zapis ne more imeti veljave objektivne ocene – priznam, da sem daleč od te namere – hkrati pa je kajpak taka zaznava zmeraj beg od širše razlage in zgolj opis vezi med bralcem in pesmijo. Sam si ne drznem s palčico Kosovelo-

vega geologa zabrazdati v to fino tkivo Udovičeve pesmi, v pajčevino sanj, umovati in besedovati o nečem, kar je tolikokrat ali kar zmeraj skrito za videzom stvari, v globini jedra, in kar je po navadi ostalo ne do kraja jasno celo avtorju samemu. Moral bi imeti občutljivost pesnika samega, njega, ki je odbiral podobe na ogledalu sanj in jih zapisoval kot odkrivanje svoje prave resničnosti. In ker smo si ljudje podobni samo v tem, da je vsak drugačen, je res pravo branje Udovičeve poezije, takó, kot je ustvarjena, bilo mogoče samo njemu. Meni je dano, da hodim po njegovi sledi in zapisujem, z drugačno roko in drugačno skušnjo, vendar z ljubeznijo za njegov verz, odmeve in odseve njegove življenjske bitke za glas in za svetlobo.

Tako tipam k pesnikovi podobi ne le z znano skepsó o nedorečenosti besede, a tudi s strahom. Za hojo med to fino tkanino podob, izsanjanih in iztrganih, izkričanih v tišini in za tišino kot večna sla po luči in odrešitvi, za Udovičevo čisto življenje s pesmijo in za njegovo bežanje pred življenjem z zvezdnatih otokov na zvezdnete otoke, bi moral imeti njegovo rahločutnost, tenkost, občutljivost za ranljivost duše in duha, da ne zastrem luči – večni stenj pesmi – ki gori kot svetel spomin za njim.

V uvodni pesmi svoje prve pesniške zbirke, *Ogledalo sanj*, je Udovič svoje občutenje poezije poimenoval na moč nenavadno, izbrano in značilno – kot vzdihne v razpokah življenja. Take vzdihne zapisujejo stih, nikoli izveneli, in nikoli izbrisane besede, ki se pno kot mostovi čez val noči do srca. Poskušam torej prek teh in takih mostov priti v svet, ki ga je pesnik Udovič ustvaril, pripovedovati o pesmi, ki govori o njem.

Svet Udovičeve poezije je neverjetno enoten, zaokrožen, ves poln in celovit. V njem domala ni prostora za spreminjanje ali kontrastno nadgrajevanje, ne za razvojno skokovitost ali različnost. Ta svet se je v vsej svoji jasnosti in skrivnostnosti, v svoji globini in višini pa tudi v svoji slogovni naravnosti in doslednosti izrisal že v prvi knjigi, *Ogledalo sanj*, ki je resda delo že davno prej zrelega ustvarjalca in samosvoje umetniške osebnosti. Kasneje je ta podoba Udovičevega sveta dobivala le še dodatne svetle ali temne obrise bolj in globlje izjedkanih senc ali jasnejšega vzgona k luči. Oko se je ostrilo v pogledu navznoter in je zmeraj bolj zrlo v jedra stvari in v samega sebe. Ni hlatalo navzven, po aktualnih in novih temah, a to še zdaleč ne pomeni glasu na eni struni: tudi mnogo od vsega tistega, kar je na primer z bolečino in vehementno iskrostjo gorečnega pesniškega apostola zapisoval po vojni Kocbek, je drugače metaforično predelano dobilo izraz v Udovičevi pesmi.

Vsebinska enotnost in zaokroženost Udoviča kajpak nista bili nikoli sporni, omeniti pa velja kot značilno oblikovno spremembo, ki je vidna tako iz predvojnih objav in je poudarjena v prvi zbirki, *Ogledalo sanj*. Gre za pomemben, reči je mogoče, odločilen premik od tradicionalnega izraza slovenske poezije k smeri, značilni za evropski modernizem. To se je zgodilo, kot zvemo iz avtorjevih zapisov, po letu 1950, se pravi, da je mogoče prav Udoviča šteti za enega prvih modernih povojnih pesnikov pri nas. Ta premik je Udovič storil zavestno, temeljito in po notranji nuji: že iz zgodnjih njegovih pesmi, v *Dejanju* na primer, je moč razbrati željo, več, zahtevo, biti svoj in drugačen, nekako nezadovoljstvo s togostjo sloga tradicionalnega verza. Prehod k novemu, rez je avtor storil po vojni in s tako odločnostjo, da je v svojo prvo zbirko uvrstil res le neznamen del pesmi svojega prejšnjega obdobja, pisanih v sklenjenem rimanem verzu.

Tudi izbrane pesmi, ki so izšle že po pesnikovi smrti, in v katerih je objavljen znatnejši del pesmi iz obdobja pred tem premikom k evropskemu modernizmu, ne morejo zanikati resnice, da je Udovič ob ekspresionističnem izročilu začetkov svojega pesništva polno zaživel v tej moderni poetiki, ki jo je ne le s svojim pesniškim zgledom, a tudi teoretično v zapisih o nekaterih pesnikih sodobnosti utemeljeval in uveljavil.

Za tako novo govorico podob, za ta ritem in za tako pesniško odkrivanje notranje resničnosti sebe in sveta je bilo v Udoviču, kakor pripovedujejo tudi omenjene izbrane pesmi, od začetka vse urejeno in pripravljeno. Vstop v to govorico in v te besede se je zgodil nekako samoumevno in v celoti do kraja. Zdi se, da je bolj kot zunanji zgledi sodelovala in odločala pri tem prav Udovičeva pesniška in človeška natura, nagnjena k notranji pomenskosti in večznačnosti stvari, k skrivnostnosti, tista, ki je bila nezadovoljna z zunanjo opisnostjo. Tako je v novem ritmu in v bleščavici novih podob zatrepetala Udovičeva svetloba v noči, zazvenelo »zrno neke čiste zvezde, raztopljeno v njegovi krvi«.

Kljub celovitosti in že omenjeni enotnosti pa svet Udovičeve lirike še zdaleč ni odprt na vse strani in vsem na ogled. Ni označen z razpoznavnimi konkretnimi znaki opisnosti, po katerih bi se, tešeč si radovednost, spoznavali povrhne sledi dogodkov ali beleženje čustev in doživetij. Znamenja, ki jih zase in za svojega bralca razpostavlja Udovič, so manj otipljiva, bolj skrivnostna, pritajena, zastrta, zamaknjena, čeprav vseskozi zanesljiva in dosledno natančna. A treba je, da jih znamo brati. Govori jih namreč ne zmeraj na prvi pogled očita govorica podob, ki dajejo imena stvarem in stanjem, odstirajo ali celo raziskujejo njihovo pojavnost in večpomenskost – kakor bi odkrival zmeraj skrivnostni in čudoviti notranjski svet – in poimenujejo z jezikom pesmi neulovljivo, neznano, motno in skrivnostno, temno in svetlo v človeku in v svetu. Ali kot bi rekel Pasternak, eden izmed Udovičevih priljubljenih pesnikov, vse to odkrivajo. Ta pesniška odkritja pa se odprejo tudi tebi, ko prestopiš prag knjige in stopiš v to pesem. Nenadoma te objame govor, ki se mu polagoma privadiš, ga začneš razumevati in greš za njim. Ne spoznavaš pri tem več zgolj zunanjsosti predmetov in zgolj enoznačnosti besed, odkriva se ti življenje, ki je neskončno več od zgolj videza življenja, ki ga živimo na zunaj, spoznavaš sanje in saje, srce stvari in skrivni čar niza podob, ki odkrivajo neko neznano resnico bivanja. Ko se temu svetu predaš, ko te zajame njegov nešumni zven, se kakor v znani njegovi pesmi čez rob v kozarcu zapeni spomin in vidiš: za pesnikom ne moreš iti po poti literarnih razlag in tudi ne zgolj po stilnih markacijah njegovega izraza; če se mu hočeš približati za tisto pomembno in odločilno (njegovo) makovo zrno, ki se zanj težki svet premakne s pesmijo, se je treba pesmi predati in ne je zgolj brati. Tako je to zmeraj, a pri Udoviču še prav posebej.

Šel sem in poskusil. Vračam se poln, vznemirjen, z razkošnim in blagim občutkom milosti, kot da me je zalila svetloba. A kako zdaj to radost in veličino doživetega izraziti, kako s svojimi in ne več z njegovimi besedami podati občutja od slapu Udovičevih senc in svetlobe in vse zajeziti v ustrezen zapis, da se vse ne razgubi po robu praznine in med vrsticami? Vsaj to. Kajti drugo, poglavitno, razrešiti uganko, ki jih iz tenkih niti spleta pesnik (Sonata za Ariadno), je zagotovo želja onstran mogočega. A možno je iti od pesmi do pesmi ponovno kot od noči do noči, od ene do druge stiske – razpoke življenja, od zvezde k zvezdi, da zadržim oba, zmeraj

dopolnjujoča se pola te lirike, in se znova in znova čuditi, kako noč, sestra dneva, sveti pesniku in njegovim rodovitnim samotam, ko nezamudno izpira »drobna svetla zrna v rekah svojih žil«.

* * *

Kot avtoriziran napis pred vhomom v svet Udovičeve lirike berem njegovo oznako lastnega dela, premišljeno razlago že prehojene poti, ki ostaja veljavna ne le kot subjektivna sodba, a tudi kot objektivna resnica:

»V svoji poeziji sem se skušal približati modernemu pesniškemu izrazu, govornici sodobne evropske poezije. Prizadeval sem si izčistiti pesniško besedo, izločiti iz pesmi zunanjo opisnost, zamenjati vsakdanjo prozaično logiko z logiko podob. Pri tem sem vnašal v pesem tudi surrealistične prvine in novo metaforo. S temi novimi pripomočki odkriva moja poezija še neraziskana področja notranjega sveta, njegova nasprotja, vendar sega tudi v realnost, kaže njene neznane stvari. Tako skuša prodreti do skritega jedra bivanja.«

In tako odpremo knjigo in se znajdemo v prečudni pokrajini nekega življenja, ki je ostalo in še pripoveduje o iskanju jedra stvari. Govori o samotnih strminah in o svetlomračnih globinah samote, kjer roka pesmi odpira vrata v neznano. Tu je ogledalo sanj, prispodoba za poezijo samo. To ogledalo meče v noč svojo svetlobo. Na njem se odstirajo sanje in sence, luč in osat, vanj lijo podobe od vsepovsod, da jih je pesnik poln in se začuden sprašuje: od kod so vse te podobe v prsih, v srcu, v očeh! Te zveste podobe, ki vedo za stvari, ki jih pesnik ni nikoli videl, a jih zdaj zre v ogledalu sanj, v svoji pesmi. Odsev v ogledalu pa ni odraz kakšne zunanje realnosti, pesnikov pogled hoče več, tipa zad, za videzom, za povrhnostjo, za podobo, za že videnim, k bistvu, ali bolje rečeno, za pravo podobo stvari:

Vabi me samo to, kar je za ogledalom,
kar je pod skorjo,
kar diha v jedru speče stvari.

To jedro se prikaže v pesniškem doživetju; kakor v preblisku se odkrije neznan resničnost stvari. V eseju o Byronu je zapisal dovolj značilne misli, ki potrjujejo pravkar izrečeno trditev. Namreč, ko se je nasproti Byronu, za katerega je poezija strast, opredelil za Shellyja in za njegovo sprejemanje in dojetje poezije. Za slednjega (in za Udoviča) je poezija predvsem nedoumljivo ekstatično doživetje, nenadno razsvetljenje, spojitev z bistvom sveta.

To odkritje je zdaj kot prispodoba žalosti: Srce je skrčen jesenski list, zdaj vre od razkošja in čudeža barv ljubezenske radosti:

Prihajala je v obleki,
spleteni iz drobnih ptičjih glasov,
v čevljih iz steklenega vetra.

In prižgala je sveče
in spremenila me je v otroka,
v vrtnarja, v popotnika,
v glasu ji je drhtela bela vrtnica,
njene oči so bile
temni žefran z zlatim prahom

in njeno srce
bežeča lastovica.

Zmeraj pa je v takem doživetju mogoče govoriti besede »kakor skri-ven, temen čar«. Beseda se zaiskri kot novo usodno spoznanje, kot vseza-znamujoče in zavezujoče odkritje. – Tako postaja neko samotno početje, pesem, govor, ki se odkriva avtorju in je hkrati možnost za pogovor z nekom, ki postane pesniku sobesednik.

Besede, ki so kot nekakšni vogelni kamni, temelji, piloti v zgradbi zbirke Ogledalo sanj, torej besede, ki po Baudelairu izdajajo, kaj je avtorja obsedlo, so besede nasprotij med poloma teme in luči. Tako se v tej dramski in osebni napetosti ponavljajo največkrat samostalniki in pridevniki teh dveh skrajnosti, na eni strani mrak, senca, tema, in na drugi pa žarek, svetloba, luč. Tudi pridevniki so v podobnem razmerju nasprotja: siv, teman, mračen in temu naproti jasen, svetel, osvetljen. Beseda, ki je zunaj te dvojnosti bojevanja in ki ni manj značilna od že omenjenih besed, pa je beseda – skrivnost. Začuda, ta ima oba predznaka, je svetla in temna, kot da združuje oba pola pesnikovega doživljanja, sebe in sveta. Ob taki svojski spojitvi obojega uporablja tudi podoba, nenavadna in oksimorična, a še posebno značilna za Udoviča – osvetljen s senco. Ta podoba stoji na začetku ene najbolj značilnih pesmi zbirke. Podobno je mogoče reči tudi za prošnjo, polno bolečine temnih daljav, ki jih pesnik nosi v sebi, ko se mu zdi, da ga dan več ne pozna, in zakliče v nekakšni zarotitveni prošnji: Sveti mi, noč!

To napeto razmerje bojevanja, ali milejše rečeno, valovanja med temo in lučjo je, kot je ugotovil že B. Paternu v svojem eseju o Udovičevi poeziji prve knjige, temeljno, središčno tematsko sporočilo Udovičeve lirike tega obdobja. Komu bi se zdelo to malo in povrh še neulovljivo, a ko hodiš med temi plastmi teme in pod perutnicami svetlobe, ko do bolečine nihajo občutja in razpoloženja in je domala otipljivo prisotna bridkost teme in ne manj vztrajno, trdo, sifzisko martranje za pot k luči, se zaveš, da je za tem sporom med temnim in svetlim polom življenja v človeku brezbrežno vodovje, v katero se potaplja in vzdiguje kakor ponirek pesnikove duše. Spoznaš, kako neprizanesljivo udarja spirala hotenj in občutij navzgor in navzdol. Zdaj pada na roke tema, zdaj srce opleta velik pajek v mrežo teme, pa spet je vse kakor hoja od noči od noči, da hladna gluha noč spušča na oči svoj sivi osat, potem pa se prebije luč, z muko zmaguje neomajno hotenje biti, iti k svetlobi, začutiti na sebi roko jutranje luči, da lahko zagovoriš temo: Nehaj! Ne spreminjaj življenja v kamen! Saj človek ni rojen za temo, za mrak, za pajčevino krivde, za ujetništvo v mraku. Kajti:

Več kot slutiš,
nosiš v sebi,
v tvoji krvi je raztopljeno
zrno neke čiste zvezde.

(Ta podoba mi je bila zmeraj hudo blizu. Nekoč sem jo dojemal kot posvečenost, ki je v človeku in pride vate kakor z neba, od neke svetle zvezde, kateri si zapisan in dolžan hraniti njeno svetlobo; zdaj mi je zrno neke čiste zvezde kakor prispodoba Udoviča, njegove vzvišenosti nad poni-glavostjo sveta in njegove trdne etičnosti.)

Trenutki občutenja zvezde v sebi so bežni, so vzpon med enim in drugim mrakom, a tedaj se v čistem zanosu bodisi ljubezenskega hrepenenja ali notranje zbranosti in polnosti od lepote prikaže svetla podoba ptice, ki leti s perutnico svetlobe in poje svetloba z njenim glasom (Roka in roža); tedaj pride svetla skrivnost v sredo temne skrivnosti in ga ponese onkraj žalosti, »zabodene kakor nož v počrnela vrata«. Pesnikovo srce je namreč iz »želje in luči in ne more biti jetnik«. Tako prostodušno, naravno, domala samoumevno zveni ta misel, da je pesnik izbranec luči in je zato prost, da spominja na podobno zaverovanost in prepričanje o pesniškem orfejskem poslanstvu mnogih velikih pesnikov tega stoletja (Pasternak, Mandelštam), pa četudi Udovič kaj hitro spozna dvojnost stvari in sveta in težo ujetosti časa pa tudi pesnika v njem. In čeprav poje: »A vendar slutim ladjo, sanjam jadro, sanjam čisti val,« ga muči tema in ne manj trpi včasih tudi od sile udarcev svetlobe. V pesmi Leopard luči je ta teža, več, boj z lučjo izražen silovito in v nenavadni metaforični plastičnosti: ko je pesnik hitel proti svetlobi, je nanj planil gibek in vroč leopard z lisami sonca po telesu in mu skočil v prsi:

Opotekam se
med cvetjem in trto
od bolečine,
ko mi znotraj divja, divja
ta vroči boj.

In res: po sredi Ogledala sanj, se pravi po sredi polovice obdobja Udovičevega življenja s pesmijo (Prva zbirka pomeni obdobje dobrih dvajsetih let pesnikovanja), gre boj: med temo in svetlobo, med življenjem in smrtjo, med pojavnostjo in skrivnostjo. Res da je smrt tu še v daljavi, v vonju pokošene trave, kjer se družijo še s cvetom, še je daleč, nekje sredi večera, ko se odkrije srce stvari in je njegova bližina kakor dobrotna, prijazna smrt, a mogoče jo je prepoznati v vsem, kar je podoba oblekla v črno, v temo, kar ni osvetljeno s perutnico svetlobe. Vendar je bolj določno, otipljivo blizu, zaznaven Thanatos šele kasneje, tako v zloveščem, krčevitem molu druge zbirke, Darovi, in v sprejemljivejši spravljalnosti končnih spoznanj v predsmrtnicah zadnje knjige. (Smrt v partizanskih in vojnih motivih je druga in drugačna; je objektivna danost in manj osebna groza pred samó tvojo smrtjo.)

Stran od smrti, življenje potrjujoč, vabi pesnika že omenjeni motiv pesniškega poslanstva. Motiv se ponavlja tako v pesmih o besedi, o podobah in o glasu, najbolj določno in povedno pa je izražen v pesmi Orfej. V vseh teh pesmih zmagujejo misel, občutje, hotenje, da noče biti jetnik teme, da je izbran za svetlobo, za čisti val, saj mu je v dušo vžgana beseda. V tem kontekstu je kajpak beseda odrešilna, ni kakor kaplja teme, ni mrak, ni beseda, ki življenje spreminja v kamen, in ni beseda, ki mu govori: Nič nisi. Nasprotno! Komur je dan glas, ima vse, kot bi rekla pesnica Marina Cvetajeva, ali tudi: če ti je glas dan, poet, ti je vse drugo odvzeto. Udovič pozna ta visoki žlahtni dar glasu, a tudi ve za drugo njegovo stran, za odpoved. Ve, da glas prebiva v njem, da izgovarja njegovo temno ime in lapidarno kakor udar na udar odgovarja in se upira govoru, ki mu pravi Nič nisi:

Samo ta glas imam,
samo ta glas,
teman, drhteč,
te besede v njih,
tesnobo neznane daljave,
muko trpke bližine,
boleči utrip srca,
zamirajoči krik.

A naj bo tudi krik in naj bo tudi muka, glas je tvoj, ti si v glasu in v njem poje večni Orfej iz svetlomračne globine samote, poje, da se odpirajo vrata v neznanu, in poje, ko so vsa druga usta nema. Zmagujoča muka torej ali zmagoslavje bolečega utripa srca, glasu samotnega popotnika iz teme k luči. In pesem je in je bila za Udoviča predvsem – luč.

Tako se Ogleдалo sanj ob koncu razsvetli v témi o odrešujoči moči besede (reši iz dna se pojoč), v zvestobi glásu in svetlo trepetajočim podobam, ki v dnevih tako obupa kot vznesenosti, tako v nočeh teme kot prijaznih zvezd zrcalijo človeku njegov nikoli do kraja znani obraz in ga potrjujejo za življenje. In čeprav ni nič določenega v življenju in razen smrti nič dokončnega, je svetloba pesmi, je zven glasu, edinega, ki ga imaš, znak tvoje človeške resničnosti. Cikel Strune sveta pripoveduje v Ogleдалu sanj o tej veri in o tej svetlobi. Naj bo ta izpoved tudi v nasprotju s siceršnjo naravnostjo poezije modernizma, saj je zagotovo ta in tak orfeizem vzlet iz zakladnice ne več čisto sodobnega idealizma, ko govori o nekakšni posvečenosti pesniškega poklica, pri Udoviču pa gre tudi pri tem ponovno za sobivanje orfeizma s sodobnim brezdomstvom in tujstvom današnjega človeka. Iz dvojnosti podobe – osvetljen s senco – izhaja hkratna dvojnost človeka, ki se umika življenju enako, kot si ga strastno želi, enako ga je strah groze in zla, kot se zateka k luči pesmi. Udovičev orfeizem ne pozna himničnega zanosa, preveč ve za rane, a ve za milost besede in njen dar. Obdarovan je s to milostjo in darove deli z nami.

* * *

Že uvodni akord v drugo Udovičevo pesniško knjigo, (Darovi, 1975), je teman, težak, tragičen. Če ne bi bil Udovič pesnik vzvišene resnobe in čistega navdiha, bi bilo mogoče celo govoriti o bridko ironičnih prvinah Darov. Nekaj se je očitno zgodilo, prelomilo, nekdanja luč kakor da se je razblinila, razgubila, zdaj so sledovi krempljev na belem listu od roba do roba in saje namesto sanj! Prav te saje se zde osrednja podoba zbirke. Pogorišče, razpadanje, praznina, zrak, dišeč po pozni jeseni, čas, ki počrni med prsti. –

Darovi niso tisti pravi darovi, ki jih čakaš in se jih veseliš; človek zdaj nosi drugačne darove: grudo suhega mraza na rokah, mrtvo besedo v ustih in na rami vse svoje dneve, kakor da jih rešuje iz gorečih staj. Jih bo rešil?

Besede o Darovih so drugačne kot v Ogleдалu sanj. Ostrejšje so, za Udoviča skoroda grobe in vse temnejše in skoraj samo temne. Staro dvobojevanje noči in luči, ki se je v prvi zbirki prevesilo k svetlobi, je tu komajda še prisotno, prevladuje pa temni pol, noč gospoduje nad pesnikom, celo po njegovi volji: »Izbral sem to noč, ker je ostra in čista.«

Kaj se je zgodilo? Kaj je globlji, resnični vzrok, da je neke noči že

znane temne otrple roke, ki so se nekoč dvigovale k svetlobi jutra, prerasel siv lišaj? Prešernovski življenja gnus sicer to ni, a je zagotovo neskončna muka bivanja, uničujoč strah ob videnju, ki mu ga odstirajo nove podobe pesmi, je grenak pelin ust, je strupena volčja zel, so volčji zobje in je volčje krdelo, je gola drgetajoča duša, ki jo bodo razčtetverili na praznem trgu nespečnosti. Nenavadna groza in črna lakota teh podob, ki segajo po krhkem bitju pesnika, presunljivo kriče v našo zavest in nas zasipajo z vprašanji, na katera ne vemo odgovora.

Morda je del odgovora skrit v pesmih, v tistih, v katerih podobe govore o lažnih slepilih, o lisičjih stopinjah okoli resnice, o ponarejenosti sončnih ur, se pravi v videnju laži in neresnic v stvarnosti življenja. Zagotovo pa je še bolj kot v tej širši sliki popačenosti sveta treba iskati izvir teh temnih podob v osebni zagati pred stiskami, ko so se misli »skrčile v vozle in so iz njega začele krvaveti podobe.« Te podobe govore o praznini, pušči, izropanosti, o razpadanju, gospodarijo nad vsem, celo nad spominom, ki še pripoveduje o nekoč videni harfi v čistem jutru in o želji slišati resnico njenih strun. Ta resnica je zdaj tudi ta in taka, da se mora pesnik boriti celo za svojo tesnobo, za trpki mandelj v ustih, za svoj pelin in za svoje grenko drevo. Zato si, ko se prebuja sredi noči, trga lišaj s temnih rok, trga z lica rjav mah, volčjo zel iz prsi in pelin iz ust.

Pesnik Darov je ubežnik, sam sebi teman; zbežal je pred navalom teme iz hiše svojih dni. Še zmeraj si sicer želi izluščiti svoje zrno iz zamrzel grude dneva, še sanja o nevidnih koreninah studenca, a ve že tudi, da je pri njem noč, ostra in hladna. In čeprav ubežnik še zmeraj opozarja lovce, da je tisti, ki znova želi, naj se mu prebudi nova, nemirna pesem, šumeča kakor orkan perutnic, to zdaj niso več tiste nekdanje perutnice svetlobe iz Ogleдалa sanj, ki so bile stkane iz rož in svetlobe.

Pesmi Darov so »prsti noči, odtisnjeni na belem listu«, ali senca, ki piše to, kar je videl dan. To pa so podobe temne usojenosti, ki se trgajo v gluhem prostoru, kjer se oglašajo slepota, so podobe bližajočega se večera, ko pada na roke zadnji nezmotljivi prah. Ne pomagajo več besede, ki so minile, ne zakladi mrtvih črk ne v grlu stisnjen glas. Kajti po ulicah tečejo potoki mraka, netopirji raznašajo od hiše do hiše grozilna pisma noči, skozi pustinje otrpilih besed drvi konj okostnjak, čemerni svetniki iz koledarja so odprli skrinje in zagledali v njih snetljivo zrnje življenja. – Spoznanja so kruta, tragična, pripoved o tem baladno ostra, v jeziku groze. Groza štrli iz osebne zadnje beline, govori o oknih praznine, v kosi, ki bo kosila klasje brez milosti, v smrti torej v različnih prisposodobah in v različnih pojavnostih. A hkrati je vse polno saj tudi ob spoznanjih oziroma odkritjih, če spet uporabim to Udovičev besedo za sporočilnost pesniških podob, v zunanjem svetu, v odkrivanju okolja. Opisi tega (našega) resničnega okolja za čas niso ne prijazni ne spodbudni, saj človek zavrača to okolje in želi živeti »v krajih, kjer sončne ure niso ponarejene, kjer vranam ni dano, da žalijo dan in kjer ne sramotijo besede, ki krvavi.« (Anketa). Udovičeva beseda tu krvavi od svoje bolečine, a tudi zaradi sramotnega odnosa do resnice, prave besede človečnosti.

Za podobno žalostno bridko spoznanje ob odkrivanju okolja zvemo tudi v na moč govorljivi pesmi Golo brdo: »V tistih krajih so se gosence redile v listju živih besed, v kletah so stiskali vino iz grenkobe in muke. Kdor ga je pil, se je okužil z neznansko žejo. A iz vodnjaka ni bilo mogoče piti, ker se je človek v njem utopil.« Podoba je slika s črnim na črno,

obsega pesnikovo osebno in to našo slovensko žalost in nemara še širše, kakor prispodoba neke zmaličene vsakdanjosti in njene tragike. Udovičeva metaforika je tu manj zastrta, nekako bolj določna. Še zlasti je to opaziti v nekakšni protestni drži, na primer v pesmi Tkanina:

Vse je prikrito.
Šibkost hlapčuje ...
Molčeča prihodnost
v uničenem zraku:
slepo ob nemem –
ta, ki sluti,
ne govori.
Tema se vrti
na večnem vretenu.

Ob tem in takem spoznanju je pesnikov izbor, ko se odloči za noč, razumljiv, saj pomeni etično in moralno dejanje: Izbral sem noč, ker je ostra in čista. Noč je torej ob vsej svoji ostrini in temi in krutosti – čista v primeri s svetom! Zato ji pesnik ostaja zvest kakor čebela, ki svojo zvestobo zmeraj plača s smrtjo.

Svetleje, a ne manj boleče prizadeto je izrisano ožje, pesnikovo domače okolje prepoznavne pokrajine, ko nam izriše pot med hribom in počrnelim zidom, kjer ležijo predniki časa. Udovič je tu našel zanje (in za nas) trepetajočo žalostno svetlobo, s katero presvetli kakor s spominom in s hvaležnostjo, a tudi z mislijo na neizbežno podobno svojo usodo, prednike, ki »upognjeni trgajo plevel življenja, rumeno lakoto in suhi slak«, in jih potlej izsanjani konj nese skrivaj na hrbtu skrit v temno stajo. Lirična himna z nenavadno, rekel bi chagallovsko simboliko, posvečena mrtvim prednikom in rodnemu kraju, ima pomenljiv naslov zvestoba. In nemara je prav v tej in taki zvestobi brv prehoda iz dna navzgor. Tja, kjer je mogoče tudi v tem risu groze zašepetati zarotitveni urok: Ne potopite zadnjega čolna na reki!

Tako se ob koncu zbirke komajda začne in brž izveni v finale ugovor na vse temne sence in na vse saje zbirke udovičevski. »In vendar ne zavrzi ničesar.« Sprejemaj vse, tudi vse to bridko, húdo, tudi železna vrata, ki se zaloputnejo in ti priprejo prste, ker vse, tudi to bridko in húdo, je rodovito: »Ta težki svet se v tvojih sanjah nevidno premakne na tvojo stran za drobno makovo zrno.« In to makovo drobno zrno je odločujoče, rešilno. Spet se izkaže, da je nekje skrito še neznan zavetje, mehko naročje iz perja in pesmi, da se spet in spet lahko svetlejši glas upira temnejšemu glasu in da zbeži stran smrtoglavca nesmisla.

Darovi so vsekakor temna knjiga. V njej se je zgostilo marsikaj s praznega trga nespečnosti, kristalov niča, občutenja in videnja ponarejenih obljub, sprhnelih dni, slepil in podobnih temot. Čas, v katerem so te pesmi nastajale, je bil očitno za pesnika hud. (Nekaj tega zvemo tudi iz njegovih dnevniških zapisov teh let, še zlasti iz leta 1974.) A najsi so darovi mišljeni kot drugačni darovi, bridko ali celo ironično, ostajajo Darovi dar, ki govori o bolečini in o tem, kako jo pesnik s svojim govorom premaguje. Udovič je tudi volčji čas napolnil s svojo človečnostjo.

Oko in senca, tretja pesniška knjiga Jožeta Udoviča iz leta 1982, ponovno vzpostavlja nekdanje razmerje med svetlobo in senco, zaostrejuje odnos med življenjem in smrtjo, a minevanje in krutost sveta – le-te je mnogo manj kot v Darovih – razumeva in osvetljuje s svojo mero humanizma, z nekakšno milo, spravljivo, razumevajočo svetlobo neizbežne usodnosti, saj na čašo, ki je ostala prazna, nalahno potrka spomin in sokovi znova zakipijo čez rob. Tokrat je to kipenje v znamenju drugačnosti.

Z drugačnostjo se zbirka začena. Res sicer vse dni med listjem zorijo jagode smrti, res se smrt pojavi že v prvi, uvodni pesmi, a tokrat ni ne tako kruta ne tako rezko boleča, kot smo jo spoznali v strahu in v resignaciji zmeraj upajočega Udoviča v Darovih. Ta smrt je celo dobrotljiva. »Spokojno moli na koščnem rožnem vencu, in ko se te spomni, te dobrotno vplete vanj.« To je vsekakor novo, drugačno občutje, drugačno videnje temnih podob, drugačna mirnost in pomirjenost, kakor nekakšna dokončna zbranost za sprejemanje končnega. Spremenjenost je očitna in pesem o tem govori naravnost: čeprav je vse nižje in vse temnejše (kakor da gre dan v zaton), je tu nova spremenjena govorica, novo lice, neko drugo bitje odkriva na spremenjenem nebu svoj cvetoči, dišeči travnik. Zato ogovarja pesnik svojo nestrpno pot: A k njej (smrti) ni treba hiteti, dovolj bo še molka, kamor prideva . . .

Temota in vse, kar je temnilo Darove, je presežena in najsi se kruti svet ni spremenil, je drugačen odnos med svetlobo in temo, drugačno, bolj razumevajoče in dopuščajočje je vračanje v nekdanje razpoke življenja, na pločnike, kjer se spet zasveti kri, na poljane in gozdne poti, kjer so vozovi nekdanj vozili žito, da bi se naučili voziti mrličje, pa tudi med starožitnosti, pa četudi »Miza stoji pod ubito svetilko in lačen odide, kdor sede k nji.« Je morda ta sprememba od tod, kot poje v pesmi Sprememba: »Suh gospodar me je pod oboki posvetil zase, spremenil mi je pogled in lice«, ali pa je prišla vanj neka nova trdnost zaradi najdenega novega doma, zaradi trdo pridobljene nove svoje zemlje? Je torej odgovor v pesmi Udarec iz zraka?

Tam, kjer te je doletelo,
si odslej doma,
tam je tvoja zemlja,
dobil si jo v last do konca,
samo na nji lahko živiš.

Živiš sicer z grenkimi naplavinami temno valujočih let, a tudi z ognjem, ki se je razdelil v pramene, s pesmijo, ki je pogovor v mraku in zeleno zavetje, kjer se včasih zberejo glasovi. Glasovi, tisti, ki poimenujejo podobe in stvari sveta, so še zmeraj tu, čeprav je onemelo vse, kar včeraj ni govorilo resnice. A za vsem je dan, določen, da v njegovem soju omahujoč preneseš sam sebe čez močvirje skrite smrti. Če je oko nekoč poprej sredi igre življenja in igre smrti moralo umreti, da je razločno videlo, je zdaj, v tej knjigi slepo in ne gleda; v njegovi zenici pa sredi svetlobe v bedečem spanju leži drobna, ledena smrt. Ob očesu, naslovnem simbolu zbirke, stoji senca, večna senca sveta, ki sprejema vase nje, ki ležijo na tleh in je na njihovih skrčenih ustih beseda, ki jo samo kamen prebere z njih. Oko in senca torej, združena v skupni podobi: v svetlobi zenice smrt, večna senca.

A vendar, kakor je že bilo zapisano, ta knjiga, polna smrti, ni manj polna svetle prečudne vere in človeškega upanja. Baladni motivi smrti, ki se

naseljuje v spominih, s katerimi pesnik roma po črnih krajih, kjer je izdaja kovala svoje nože, v polpozabljene kraje, kjer je nekoč bila svetloba poletna in mlada, a tudi v kraje, od koder prihajajo sporočila, ki jih tako rad preslišiš, pripovedi o ledeni dobi, o Goyi danes, o vodniku po mestu, kjer se zvečer nenadoma na temnem prehodu pokaže slabo izmita kri, vse to skrivnostno težko obredje minevanja – pretresljiv cikel posvečen mrtvemu prijatelju »Tedaj« in »Štiri postave«, štiri pesmi, posvečene mrtvim slovenskim pesnikom, se končujejo z nenavadno zeleno podobo:

Prostor tistih dni bo prosojen,
oči bodo segle čez njegov rob,
dan bo sredi polja
posadil svoje drevo.

Celo bele kosti pod zidovi bodo rodovitne: mogoče bodo ob njih onemogli zobje zveri in bo tako postala krutost sveta manj kruta in ranljivost človeka manjša. Če je v zadnjih neobjavljenih pesmih kot zadnja različica njegovega večnega spora med svetlobo in temo zapisana grenka ugotovitev, da nič ne ostane in da bo v dlani stiskal pepel svetlobe in prah noči, sta sklepna verza zadnje pesmi v zbirki Oko in senca, značilno naslovljeni Psalm, izpisana v znamenju resnice in zmogovitosti pesmi:

Obsojeno v nemem prostoru,
oproščeno z glasom, ki drhti.

Zaradi glasu ti je, človek, oproščeno, zaradi pesmi, ti je, pesnik, ki si v sebi odkrival ječe in z njimi napolnil svet, dano, da boš zmeraj živel v prečudni deželi strmečih, čakajočih, začudenih, kjer sta čas in prostor kakor iz davnega spomina in kjer tiha svetloba vodi misli k skrivnostim na dnu tolmunov.

* * *

O Jožetu Udoviču so pisali mnogi, a je bilo o njem in njegovih skrivnostnih tolmunih napisano pravzaprav malo. Kakor je že bila in je njegova poezija vseskozi visoko cenjena, je zares presenetljivo, da ni sprožala med slovensko esejistiko in kritiko globjega pretresa in večjega navdiha. Morda je rastle preveč v samotni strmini, bila preveč zastrta in hkrati nebržna za bežno puhlost lažne slave in za kakršno koli ugajanje, šla je stran od konkretne resničnosti v novo govorico besed, v odkrivanje in klicanje neznanega, ki se ji je začudo čudežno odzivalo, da je lahko z besedo, s podobo tipal »do skrite biti in njeno govorico spreminjal v pesniško vizijo«. Narava njenega avtorja je tej poeziji podarjala tesnobo in skrivnostnost, večni dvom in nemir, a tudi večno upanje, krhkost in čistost in neprestano premagovanje sizifovskega posla premikati svet za svoje drobno makovo zrno naprej.

Ko ponovno in spet znova hodim po pokrajini Udovičeve poezije, ne le v tisti njegovi notranjski, od katere je sam nosil v sebi šumenje gozdov in vonj pokošene trave in se potapljal v njen skrivnostni svet, a tudi skozi zarastlost, svetlobo in senco njegovih podob, mislim na čarovnijo, ko se vedno drugače prikazuje pomenska jasnost v besedah, ki jih pesnikov čudež obnavlja. Vidim plemenitost človeka z izrednim bogastvom duha in s čistim srcem, kako je sobesedoval z velikani našega stoletja in jim dajal svojo

besedo za njihovo govornico Slovincem, vidim to »krhko bitje«, ki gre za skrivnostjo in za svojim glasom, edinim, ki ga ima in s katerim nas vabi v sredo svoje pesmi. Vidim dvojnost, s katero je odkrival vedro lice stvari, a pod njo rušo, ki je vedela, da vsak dan rije krt pod vijolicami. In ko spoznavam, da mrtvi živijo v živih dušah, vidim, kako je med svojimi podobami zdaj tudi sam, kar je napovedal:

Nekoč bom tudi sam
le senca med njimi,
lahna, prosojna,
zvezde me bodo nosile.

Ta senca je od svetlobe zvezd, ki jo nosijo, svetla. A še bolj je svetla od njegove pesmi, ki je postala in ostala luč.

Skoz grozo k lepoti

(OB MONOGRAFIJI *NEGOVAN NEMEC*, 1991)

Ivo
Antič

Ob vsaki monografiji, ki skuša predstaviti delo kakšnega likovnega umetnika – zlasti kiparja, se vsiljuje znani citat iz Horacija o spomeniku, ki si ga literat (pesnik) postavi s pisanjem in je trajnejši od bronca (*exegi monumentum . . .*). Dosledno po Horaciju bi namreč lahko šlo za nekakšno hierarhično rivalstvo med umetnostmi, torej bi likovnemu umetniku šele knjiga o njegovem delu omogočila, da se »zares vpiše« med trajne kulturne spomenike. To je morda nekoliko provokativna pomisel, ki pa se uravnoteži z dejstvom, da stlačiti vse svoje življenje v kupček papirja v bistvu le ni nič manj bedno kot dokaze o svojem zemeljskem bivanju izoblikovati v fetišistično opraskane kose lesa, kamna, kovine . . . Sicer pa je likovnikom lahko v tolažbo univerzalnost njihovega »jezika«, čeprav jim ob tem ostaja tudi kompleks »nemosti«. S stališča pojmovne ubeseditve problemov eksistence je likovni umetnik – »nemoc«, se pravi tisti, ki s svojo ustvarjalno proizvodnjo obsesivno neguje (svoj) molk. Likovni umetnik je torej – »negovan nemoc« . . . Tolikšno asociativno svobodo si pričujoči zapis dovoljuje za uvod v razgled po monografiji o slovenskem kiparju, čigar ime vsebuje dovolj nenavaden simptomalni naboj v smislu »klasičnega« rekla

nomen e(s)t omen.

Monumentalna monografija, posvečena Negovanu Nemcu (1947 do 1987), že s svojo zunanjo podobo omogoča ustrezen začetni stik z umetniškimi svetom, v katerega bralec stopa med obračanjem listov visokokvalitetnega papirja, ki spominja na plasti marmorja. Komorna, pietetna črnina obvladuje tako gladki papirnati ovitek kot žametno »hrapavost« platna, v katero so vezane platnice. V tem je mogoče videti »aluzijo« na Nemčev kiparski kontrapunkt med gladko in negladko (strukturirano) obdelanimi površinami materialov, pa morda tudi med finim italijanskim (carrarskim) marmorjem in bolj raskavim, zrnčastim, globinsko trdoživim kamnom slovenskega krása. Z istim kontrapunktom je opredeljena že Nemčeva zgodnja